

УДК 94(477.51+438)=030.162.1=161.2

Наталія Пільтай

ПРИВІЛЕЙ СИГІЗМУНДА III ВАЗИ ЯНУ ЗАВОЛЬСЬКОМУ НА ВОЛОДІННЯ БАТУРИНОМ ЯК ВАЖЛИВЕ ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ЧЕРНІГОВО-СІВЕРЩИНИ початку XVII ст.

THE PRIVILEGE OF SIGISMUND III VASA TO JAN ZAVOLSKY FOR THE POSSESSION OF BATURYN AS AN IMPORTANT SOURCE FOR STUDYING THE HISTORY OF CHERNIHIV-SIVER REGION OF THE EARLY 17TH CENTURY

DOI: 10.58407/litopis.260108

© Н. Пільтай, 2026. CC BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-3243-1369>

У публікації представлено Привілей Сигізмунда III Вази Яну Завольському на володіння Батурином у Чернігівському повіті (травень 1625 р.). Документ уперше вводиться українською мовою та в повному обсязі до наукового обігу. Публікації документа передують вступна стаття, у котрій йдеться про документ, його інформаційні можливості, значення для історіографії та джерелознавства.

Метою публікації є введення до наукового обігу архівного документа, що має важливе значення для вивчення історії заселення Чернігово-Сіверських земель у першій третині XVII ст. Це королівський привілей польського короля Сигізмунда III Вази шляхтичу Яну Завольському про передачу йому в довічне володіння городища Батури з прилеглими землями в Чернігівському повіті, виданий 22 травня 1625 р. у Варшаві. Документ зберігається в Центральному архіві історичних актів у Варшаві (AGAD, Metryka Koronna, sygn. 172, k. 250v–251). Він фіксує правові та соціально-економічні умови осадження Батурина – майбутнього адміністративного та військового осередку України (Гетьманщини).

Наукова новизна полягає у введенні до наукового обігу раніше не опублікованого джерела – королівського привілею Сигізмунда III Вази, що датується травнем 1625 р. У документі йдеться про передачу у володіння шляхтичу Янові Завольському городища Батури та прилеглих земель із зобов'язанням їхнього заселення, збирання й передачі чернігівській адміністрації податків та обмеженим правом господарського використання. Зокрема, окремого погодження з адміністрацією вимагалось щодо виробництва селітри та лісових промислів – бортництва, гутництва тощо.

Ключові слова: городище, привілей, осадництво, Ян Завольський, Батури.

The publication presents the Privilege of Sigismund III Vasa to Jan Zavolsky for the possession of Baturyn in Chernihiv county (May 1625). The document is introduced into scientific circulation for the first time in Ukrainian and in its entirety. The publication of the document is preceded by an introductory article, which discusses the document, its information capabilities, and its significance.

The purpose of this publication is to introduce into scientific circulation an archival document that is of great importance for studying the history of the settlement of the Chernihiv-Siversky lands in the first third of the 17th century. This is a royal privilege of the Polish king Sigismund III Vasa to the nobleman Jan Zavolsky on the transfer to him of the Baturyn hillfort with the adjacent lands in Chernihiv County for life, issued on May 22, 1625 in Warsaw. The document is kept in the Central Archive of Historical Acts in Warsaw (AGAD, Metryka Koronna, sygn. 172, k. 250v–251). It records the legal and socio-economic conditions of the siege of Baturyn – the future administrative and military center of Ukraine (the Hetmanate).

The scientific novelty of the publication lies in the introduction into scientific circulation of a previously unpublished source – the royal privilege of Sigismund III Vasa, dating from May 1625.

The document concerns the transfer of ownership of the Baturyn settlement and adjacent lands to the nobleman Yan Zavolsky, with the obligation to settle them, collect and transfer taxes to the Chernihiv administration, and with limited rights of economic use. In particular, separate approval from the administration was required for the production of saltpeter and forestry – bird breeding, woodworking, etc.

Key words: hillfort, privilege, settlement, Yan Zavolsky, Baturyn.

Після підписання 1618 р. Деулінського перемир'я між Річчю Посполитою та Московським царством Чернігово-Сіверщина перейшла під контроль польської корони. Більшість новоприєднаних земель були малозаселеними або й не заселеними зовсім, що створювало стратегічні ризики на східному прикордонні держави.

Відтак польський уряд, з метою укріплення нових кордонів та колонізації, розпочав активну політику надання шляхті привілеїв на «осадження пусток», тобто права на заселення територій, закладання фортець та створення адміністративних осередків. Політика «осадництва» шляхом надання земель у довічне або спадкове користування шляхті була поширеним засобом інтеграції нових територій до державної структури. Водночас це сприяло формуванню нової місцевої еліти, здатної забезпечувати військовий захист, організовувати економічний розвиток краю та збирати податки.

Історик Олександр Яблонівський у праці «Польська економіка на Сіверському Задніпров'ї» (1915) навів текст привілею на осадження Батурина, виданого новгород-сіверським капітаном Щ. Вишелем 15 квітня 1625 р. Мацею Стахорському: «маючи розпорядження короля Речі Посполитої уповноваженого, щоб в Сіверщині місця пусті, з рук ворогів рекуперовані, людьми всілякого стану осаджував і на поселення роздавав; тож бачачи гідного і здатного до цього ур. Мацея Стахорського, слуги свого, даю йому в повіті Новгородка Сіверського осадство над р. Сеймом, зване городище Батурин, на якому має місто осаджувати, обходитися з тими, що оселяються, як з людьми новими; тим слободи я даю від часу цього листа мого на 14 років; вільно їм горілки курити, пиво варити, меди ситити, всіляких речей і пожитків наживати, як місто Ніжин і інші слободи мають надання від Короля Р. Посполитої милості ... На що для кращої певності і віри рукою власною я підписую і печатка – при якій дата в Новгородку 15 квітня 1625. Щасний Вишель, хорунжий і капітан Новгородка Сіверського»¹. Проте оригіналу цього документа не виявлено.

Документ, що публікуємо нижче², було видано польським королем Сигізмундом III Вазою шляхтичу Яну Завольському на місяць пізніше, 22 травня 1625 р. Відомостей про діяльність Яна Завольського в Батурині поки не віднайдено. Вірогідно, він належав до числа дрібної шляхти, що брала участь у колонізаційних процесах на прикордонних територіях Речі Посполитої. Надання йому городища та 10 волок³ землі (близько 168 га) в Чернігівському повіті свідчить про певну довіру з боку королівської адміністрації та, імовірно, про його досвід у військовій службі.

Також варто зазначити, що надання поселення на умовах ленного права – з правом передачі у спадок лише по чоловічій лінії (так зазначено в самому привілеї) – було формою винагороди й водночас способом зміцнення польської присутності на новоприєднаних землях. У документі наголошується на обов'язку Я. Завольського організувати оборону городища під час небезпеки разом із поселенцями, що вказує на його потенційну роль як керівника місцевого військового загону чи старости.

Видача двох синхронних у часі документів на право заселення та господарського освоєння земель свідчить про неусталеність рубежу між Новгород-Сіверським і Чернігівським повітами Чернігівського воєводства Речі Посполитої в середині 20-х рр. XVII ст. За подимним реєстром 1638 р. Батурин і села, розташовані вище за течією р. Сейм, уже входили до складу Чернігівського повіту⁴.

Нижче подаємо транслітерацію старопольського рукопису та текст документа українською мовою.

Транслітерацію старопольського рукопису підготував теолог, історик, заступник директора Домініканського інституту історії м. Краків, отець Марек Мілавіцький. Переклад зі старопольської мови на українську здійснив кандидат історичних наук, докторант Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, провідний науковий співробітник Музею Гетьманства Дмитро Гордієнко.

¹ Jablonowski A. *Gospodarka polska na Zаднієprzu siewerskiem*. *Przegląd Historyczny*. 1915. Т. XIX. № 1. S. 62–63.

² Документ зберігається в: Central Archives of Historical Records. Crown register, reference number 172. K. 250 v.–251.

³ 1 волока – близько 16,8 га.

⁴ Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої (1618–1648). Київ: Темпора, 2006. С. 242–243.

* * *

Транслітерація старопольського рукопису⁵

// [k. 250 v.]

Janowi Zawolskiemu Horodyszcze Baturyn
w Uiezdzie Czernichowskim conferowane

Zygmunt Trzeci itd. Oznaymuiemy Iżżycząc tego, aby Zamek nasz Czernikow szczęśliwie za łaską Bożą z rąk Nieprzyjacielskich recuperowany podczas uchowai Boże niebesieczny za nasiadłością ludzi narodu Państwa tego, na którym przez czas nie mały z łaski Bożej szczęśliwie panuiemy snadniejszą miał obronę, a grunty tameczne zdziczały zapustoszałe lasem nieużytem niezarastały, y potem trudniejsze do osiadania nie były, tedy mając zaleconą chęć y sposobność do osady tych Pustyni szlachetnego Jana Zawolskiego, daiemy mu w osadztwo do Żywota iego, Horodyszcze Baturin ze wszystkimi do niego należącymi gruntami y pożytkami w Księstwie Czernichowskim leżące, tym zaś którzy natem Horodyszczu osiedą, daiemy każdemu wolności na lat dziesięć od daty tego listu, Aramaniem zawiadować y sądzić do żywota swego, od którego sądów Appellatie mająć iść // [k. 251] do Przełożonego Zamku Czernikowskiego, po Wyściu za wolności wszyscy ci podatki winny do Skarbu naszego i póki Królewicz JEMoć będzie Administratorem tych Prowincy do Skarbu Kre... JEMoci według postanowienia Reuisorskiego płacić, który przereczony Zawolski ma odbierając oddawać y lidzbę ze wszystkiego czynić, a żeby ochotniej y życzliwiej wosadzaniu tych pustyni pracował naznaczamy mu y w moc y dzierżenie, y spokojne używanie pod prawem y wolnością Szlachecką Prawem Lennym wieczystem iemu samemu, żenie [żonie?], y potomkom iego męskiego rodzaju logiczne *ex lumbis eius descendentibus*, gruntu na rospasz y do osady godnego zaraz za gruntami Baturenskimi włók dziesięć daiemy, które przez mierniczego naszego przysięgłego wymierzone y ograniczone y w liście Przełożonego Zamku Czernikowskiego mianowicie nazwiskiem wyrażone bydz mają. Ma szlachetny Jan Zawolski mianowane Horodyszcze Baturyn do Żywota tak iako się wyżej opisał, ale włók dziesięć według wymierzenia y ograniczenia przez mierniczego naszego, sam żona i potomkowie iego płci męskiej póki by ich z linii iego stawało, y poddanemi których sobie osadzi, y ze wszystkimi przynależnościami y pożytkami, wyjąwszy saletry y twory leśne, które bez osobliwego pozwolenia naszego robione bydz nie mają. Prawem lennym trzymać, y używać, zadnei powinnyści nam y Successorom naszym on y potomkowie iego męskiego rodzaju niepełniać, y lidzbyszych dziesięciu włók nieczyniąc, oprócz obrony Horodyszcza tego Baturyna pospołu stemi ludźmi, których on osadzi podczas niebesieczny odprawować mają. Na co daiemy ten list Przywilei nasz spodpisem ręki naszej, do którego y Pieczęć naszą Koronną przycisnąć roskazaliśmy.

Pisan w Warszawie dnia XXII Miesiąca Maia Roku MDCXXV².

Sigmundus Rex

Petrus Kozmiński RMS

Транслітерація, адаптована до сучасного польського правопису⁶

// [k. 250 v.]

Janowi Zawolskiemu Horodyszcze Baturyn
w Ujeździe Czernichowskim conferowane

Zygmunt Trzeci itd. Oznajmujemy, iż życząc tego, aby zamek nasz Czernikow szczęśliwie za łaską Bożą z rąk nieprzyjacielskich rekuperowany podczas, uchowaj Boże, niebezpieczny za nasiadłością⁷ ludzi narodu państwa tego, na którym przez czas nie mały z łaski Bożej szczęśliwie panujemy snadniejszą⁸ miał obronę, a grunty tameczne zdziczałe i zapustoszałe⁹ lasem nieużyтым niezarastały, i potem trudniejsze do osiadania nie były, tedy mając zaleconą chęć i sposobność do osady tych pustyni szlachetnego Jana Zawolskiego, dajemy mu w osadztwo¹⁰ do Żywota iego, Horodyszcze Baturyn ze wszystkimi do niego należącymi gruntami i pożytkami w Księstwie Czernichowskim leżące, tym zaś którzy na tym Horodyszczu osiedą, dajemy każdemu wolności na lat dziesięć od daty tego listu, Aramaniem zawiadować i sądzić do żywota swego, od którego sądów apelacje mająć iść // [k. 251] do Przełożonego Zamku Czernikowskiego, po wyjściu za wolności wszyscy ci podatki winny do Skarbu naszego i póki Królewicz Je[g]oMo[ś]ci będzie Administratorem tych Prowincji do Skarbu Krezw¹¹ JEMoci według postanowienia rewizorskiego płacić, który przyręczony Zawolski ma odbierając oddawać y liczbę ze wszystkiego czynić, a żeby ochotniej i życzliwiej wosadzaniu tych pustyni pracował naznaczamy mu y w moc y dzierżenie, i spokojne używanie pod prawem y wolnością Szlachecką Prawem Lennym wieczystym jemu samemu, żonie, i potomkom iego męskiego rodzaju logiczne *ex lumbis eius descendentibus*, gruntu na rospaszi do osady godnego zaraz za gruntami baturyńskimi włók dziesięć dajemy, które przez mierniczego naszego przysięgłego wymierzone i ograniczone i w liście Przełożonego Zamku Czernikowskiego mianowicie nazwiskiem wyrażone być mają. Ma szlachetny Jan Zawolski mianowane Horodyszcze Baturyn do żywota tak jako się wyżej opisał, ale włók dziesięć według wymierzenia i ograniczenia przez mierniczego naszego, sam, żona i potomkowie iego płci męskiej póki by ich z linii jego stawało, i poddanymi, których sobie osadzi, i ze wszystkimi przynależnościami i pożytkami, wyjąwszy saletry i twory leśne, które bez

⁵ Транслітерацію підготував о. Марек Мілавський.⁶ Транслітерацію підготував о. Марек Мілавський.⁷ Nasiadłość – ludność, zaludnienie, засiedlenie [Населення – людність, залюднення, заселення]. Por. U. Sokółska, *Siedemastowieczna polszczyzna kresów północno-wschodnich. Słownictwo, frzeologia*, Białystok 1999.⁸ Вищий ступінь прикметника “snadny” (без зусиль, не вимагає зусиль, легкий, не складний).⁹ Zarośnięte – зарослі (?).¹⁰ Osadnictwo – осадництво.¹¹ Królewskiego [Королівського] (?).

osobliwego pozwolenia naszego robione być niemają. Prawem lennym trzymać i używać, zadnei powinności nam isukcesorom naszym on i potomkowie jego męskiego rodzaju niepełniać, i liczby tych dziesięciu włók nieczynić, oprócz obrony Horodyszczа tego Baturyna pospołu z tymi ludźmi, których on osadzi podczas niebezpieczny odprawować mają. Na co dajemy ten list Przywilej nasz z podpisem ręki naszej, do którego ipieczęć naszą Koronną przycisnąć rozkazaliśmy. Pisano w Warszawie dnia XXII Miesiąca Maja Roku Pańskiego MDCXXV². //

Sigmundus Rex

Petrus Kozmiński RMS¹²**Переклад українською мовою¹³**

// [к. 250 v.]

Янові Завольському Городище Батурин
в Чернігівському повіті конфероване¹⁴

Жигмунт III і т. д. Ознаймуємо, що бажаючи того, щоб замок наш Чернігів, який з Божою милістю щасливо був відвойований з рук ворогів, нехай Бог береже, не безпечний осілими людьми народу тієї країни, над якою вже тривалий час з ласки Божої ми щасливо пануємо, мав легший захист, а землі тамтешні, запустілі та занедбані, не заростали невикористовуваним лісом, і надалі не були складними для осадництва, тож, маючи бажання шляхетного Яна Завольського та можливість заселити ці пустки, даємо йому в осадництво, до кінця життя його, Городище Батурин з усіма належними до нього землями та пожитками, що лежать у Чернігівському князівстві, а тим, хто на тому Городищі оселиться, даємо кожному свободу на десять років від дати цього листа, Араманіями правити і судити до кінця життя свого, від судів якого апеляції мають йти // [к. 251] до Начальника Чернігівського замку, після виходу зі свобод і доки Король Його Мосць буде адміністратором тих провінцій, усі ті податки, винні до нашого Скарбу, згідно з постановою ревізорською до Скарбниці Королівської Його Мосці мають платити, які згаданий Завольський має відбирати [і] віддавати, і обрахунків усього чинити. А щоби охочіше й доброзичливіше працював над заселенням цих пусток, призначаємо йому і в право, і володіння, і спокійне користування за правом і вольностями шляхетськими правом ленним довічно йому самому, його дружині та нащадкам чоловічої статі, що логічно *ex lumbis eius descendentes*¹⁵, землю на рілництво і для осадження гідного, одразу за землями батуринськими, десять волоків даємо, які виміряні та обмежені нашим присяжним мірничим будуть, а також листом згаданого Начальника Замку Чернігівського іменем мають бути затверджені. Має шляхетний Ян Завольський згадане городище Батурин до кінця життя свого, як описано вище, але десять волок, виміряних і обмежених нашим мірничим, сам, його дружина та нащадки чоловічої статі, доки вони будуть з його роду, та піддані, яких собі осадить, та з усіма приналежностями та пожитками [можуть уживати], за винятком селітри та лісових промислів, які не можуть бути вироблені без нашого особливого дозволу. За правом ленним [має] володіти та користуватися, жодної повинності нам та нашим наступникам він та нащадки його чоловічої статі не виконує, зокрема з тих десяти волок не чинить, окрім захисту городища того Батурина, що разом з тими людьми, яких він осадить, під час небезпеки відправляти має. На що даємо цей лист, Наш привілей з підписом руки нашої, до якого наказали прикласти нашу Коронну печатку. Писано у Варшаві дня 22 травня року Господнього 1625-го. //

Жигмунт Король

Петро Казмінський СКВ¹⁶

Отже, виявлений привілей є історично-правовим джерелом, що дозволяє датувати початок заселення Батурина – майбутньої гетьманської столиці – та визначити його функцію як військово-адміністративного форпосту Речі Посполитої на східному кордоні. Він підтверджує інтеграцію українських земель до структури держави через механізми шляхетського осадництва, що було характерною рисою державної політики у прикордонних регіонах.

Цей документ є важливим доповненням до джерельної бази з вивчення історії Чернігово-Сіверщини початку XVII ст.

References

- Central Archives of Historical Records. Crown register, reference number 172. K. 250 v.–251.
Jablonowski, A. (1915). The Polish economy in the Seversk region of Transdnier. *A historical overview*. T. XIX, Vols 1, Pp. 62–63). Warsaw, Poland.
Kulakovsky, P. (2006). Chemihiv-Siver Region as part of the Polish-Lithuanian Commonwealth (1618–1648). Kyiv, Ukraine.

Пільтяй Наталія Михайлівна – науковий співробітник відділу історії Гетьманства Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» (вул. Гетьманська, 74, м. Батурин, 16512, Україна).

¹² Regiae majestatis secretarius.¹³ Переклад Дмитра Гордієнка.¹⁴ Дароване.¹⁵ Лат. – «Тих, що з лона його походять».¹⁶ Секретар (Його) Королівської Величності.

Piltiai Nataliya – Researcher of the Department of the History of the Hetmanate of the National Historical and Cultural Preserve “Hetman's Capital” (74 Hetmanska St., Baturyn, 16512, Ukraine).

E-mail: piltaiynatasha@ukr.net

Дата подання: 1 листопада 2025 р.

Дата затвердження до друку: 3 січня 2025 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Пільтяй, Н. Привілей Сигізмунда III Вази Яну Завольському на володіння Батурином як важливе джерело вивчення історії Чернігово-Сіверщини початку XVII ст. *Сіверянський літопис*. 2026. № 1. С. 67–71. DOI: 10.58407/litopis.260108.

Цитування за стандартом APA

Piltiai, N. (2026). Prvvilei Svzhizmunda III Vazv Yanu Zavolskomu na volodinnia Baturynom yak vazhlyve dzherelo vyvchennia istorii Chernihovo-Sivershchyny pochatku XVII st. [The privilege of Sigismund III Vasa to Jan Zavolsky for the possession of Baturyn as an important source for studying the history of Chernihiv-Siver region of the early 17th century]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 1, P. 67–71. DOI: 10.58407/litopis.260108.

